

Nucené odsuny v pohraničí a jejich dopady ve dvacátém století

Forced Removals in The Border Area of The Ústí Region And Their Impact in the Twentieth Century

Ludmila Stará

Abstract:

The article briefly describes the historical background of the first half of the last century and its influence on emigration and immigration in the Bohemian borderlands, especially in the Ústí nad Labem region. It focuses first on the main political trends of the border region's inhabitants and the Czechoslovak government's response to these challenges, and then on the actual growth and decline of the population in the districts of the Ústí nad Labem region and the municipalities that disappeared not only as a result of the Second World War but also as a result of the totalitarian regime's rule and its care for the region. From the scale of the region, the article then focuses on the detail of the Teplice district and the analysis of the population there before and after World War II. Changes in its population density, marital status, nationality, predominant type of livelihood and religion are traced, up to an analysis of three specific villages – Mikulov, Mstišov and Břežánky. This section traces the gradual urban development of the settlements in question, from mapping on a stable cadastre, through several historical aerial photographs over the years, to the 1966 depiction on a property registration map. The population itself, the structure by occupation with emphasis on the predominant occupations before the war, and the historical structure of population density in the selected settlements themselves are also traced.

Keywords:

Forced displacements, Ústí nad Labem Region, Teplice area, urbanism, population, abolished villages

STARÁ, Ludmila (2025). Nucené odsuny v pohraničí a jejich dopady ve dvacátém století. In: KUGL, Jiří, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 18*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební. pp. 326–342. ISBN 978-80-01-07472-5. ISSN 2336-7687. Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uvedte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

Tento článek se zaměřuje na historické pozadí předválečného vysídlení českého obyvatelstva z pohraničních oblastí a na následné poválečné vysídlení obyvatelstva německého. Zároveň přibližuje vývoj situace na území dnešního Ústeckého kraje, především prostřednictvím případové analýzy několika vybraných obcí z okolí Teplic.

Cílem této studie je identifikovat a analyzovat vybrané dopady nucených odsunů obyvatelstva na sídelní strukturu Ústeckého kraje ve 20. století, a to jak na úrovni regionální, tak na úrovni konkrétních sídel.

V rámci této práce si autorka klade následující výzkumné otázky:

- Jaké demografické změny nastaly v Ústeckém kraji v důsledku nucených přesunů obyvatelstva ve 20. století?
- Jak se změnila struktura vybraných sídel (Mikulov, Mstišov, Břežánky) v důsledku těchto událostí?
- Lze na základě historických map, leteckých snímků a sčítacích dat vysledovat proměnu urbanismu a obživy těchto sídel?

Cílem je nejen porovnat historické a současné demografické a urbanistické charakteristiky, ale také upozornit na širší souvislosti těchto změn pro současné územní plánování.

1.1 Metodika

V úvodní části práce jsou stručně nastíněna klíčová historická období minulého století, tato data vycházejí z uvedené literatury.

Následně je práce zaměřena na vybrané aspekty Ústeckého kraje související s nucenými přesuny obyvatelstva, Základním zdrojem dat je Historický lexikon obcí České republiky (Růžková a Škrabal, 2006).

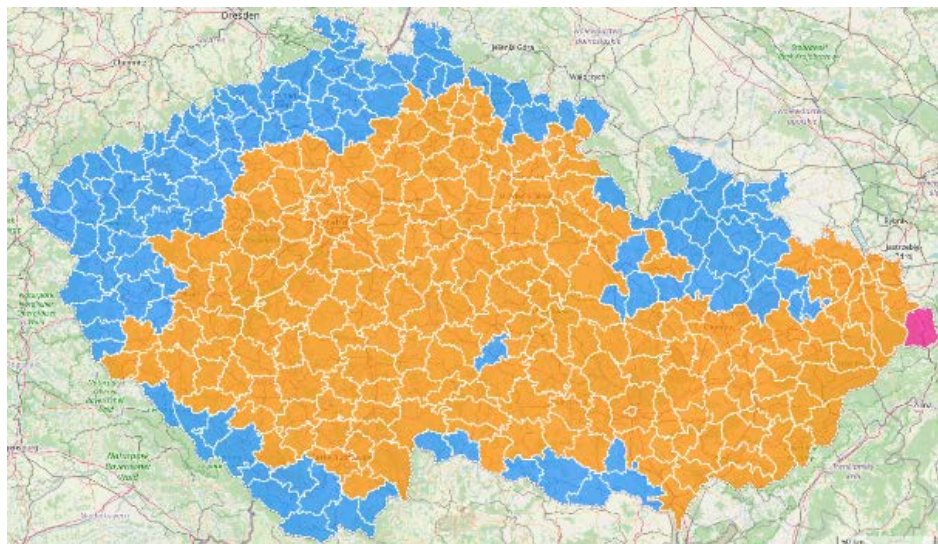
Další část práce se věnuje analýze stavu vybraných sídel před a po vysídlení. Při jejich výběru byl kladen důraz na zastoupení různorodých scénářů vývoje pohraničních obcí po druhé světové válce. Sledovány byly tři základní aspekty. Byly sledovány tři typologické kategorie: sídlo s historicky ustálenou urbanistickou strukturou, sídlo s výrazným rozvojem v důsledku industrializace, a sídlo, které po válce zaniklo. Na základě těchto kritérií byly zvoleny tři obce z okolí Teplic. Mikulov jako příklad horského města s historickou urbanistickou strukturou a německou většinou obyvatel, Mstišov jako příklad průmyslově ovlivněného dělnického sídla s rozvojem již před válkou, a Břežánky jako příklad sídla, které po válce zcela zaniklo v důsledku těžby.

Tato analýza vychází především z údajů ze sčítání obyvatelstva v roce 1921, které jsou veřejně přístupné. Tyto údaje jsou doplněny poznatky z Chytilova místopisu republiky Československé. Následně měla proběhnout analýza sčítání lidí v roce 1950, které je archivováno v Národním archivu. Tento dokument je Národní archiv někdy – pro vědecké účely – ochoten zapůjčit, ale na žádost autorky zatím nereagoval. Proto je analýza pozdějšího stavu pouze souhrnná a vychází předně z dat Historického lexikonu obcí (Růžková a Škrabal, 2006).

2 Historické pozadí

2.1 Období 1. republiky

Pro pochopení napjaté situace mezi českými a německými obyvateli Českých zemí v období kolem 2. světové války je potřeba nahlédnout do období vzniku 1. Československé republiky (dále též ČSR). Na následujícím obrázku je patrné převládající německé osídlení v pohraničí v kontrastu s československým ve vnitrozemí.



Obr. č. 1 – Převažující národnosti v roce 1921, (Soukup a kol., 2023)

Hranice Českých zemí jsou definovány prakticky souvislým pásem pohoří a byly definovány již v období Království Českého, ty byly také převzaty, podobně také na moravské části byly převzaty hranice Markrabství Moravského (Arburg a Staňek, 2010), ostatní hranice ČSR byly definovány později. V pohraničních oblastech ale převažovalo německé obyvatelstvo (Soukup a kol., 2023), mnohá sídla nesou znaky německého založení, například v „Sudetské“ oblasti Pardubického kraje jsou převážně Údolní lánové vsi, které byly zakládány za účasti německého etnika (Pešta, 2014).

Po skončení první světové války a formaci první republiky, čítalo německé obyvatelstvo v Československu takřka čtvrtinu obyvatel, většina z nich žila na území Čech a Moravy. Při sčítání obyvatel v roce 1930, žilo na území Čech 32,4 %, na Moravě pak 22,8 % z celkového počtu obyvatel těchto správních celků.

Mnozí němečtí občané po pádu Rakouska-Uherska, ale nechtěli být součástí ČSR a dovolávali se „práva na sebeurčení“. Začali usilovat o vytvoření čtyř samostatných provincií, měly vzniknout provincie na území Moravy a Slezska Deutschsüdmähren se sídlem v Znojmě, Sudetenland se sídlem v Opavě a provincie na českém území z jihu Böhmerwaldgau se sídlem v Prachaticích a ze severu Deutschböhmen se sídlem v Liberci. Celkově se jednalo o 26 000 km² s následným požadavkem na připojení k Německé říši (Arburg a Staňek, 2010).

Těchto regionů se ale ČSR nechtělo vzdát, protože by tak Československo nemohlo politicky, sociálně a ekonomicky fungovat jinak než koloniální protektorát Velkého Německa (Kárník, 2008).

Žádost představitelů těchto provincií o připojení k Německému Rakousku, vedla k vojenskému obsazování nárokových oblastí, tedy k určité malé občanské válce, celá tato akce skončila podepsáním mírových smluv s Německem a Rakouskem a regiony zůstaly součástí Československa. Proto byly celkové hranice Československa také potvrzeny až v roce 1920 (Arburg a Staňek, 2010).

2.2 Meziválečné období

Situace na pohraničí byla stabilizována, ale němečtí občané byli pouze potlačeni. Do roku 1938 byly navíc státem ignorovány všechny požadavky na vytvoření nějaké

správní jednotky, která by byla založena na etnickém základě pod německým vedením. (Arburg a Staňek, 2010)

Po Mnichovské dohodě bylo ČSR nuceno akceptovat okupaci více méně celého pohraničí. Obsazeny byly nejen části, které podle sčítání lidí v roce 1930 obývala nadpoloviční většina obyvatel s německou národností, ale také asi 400 vesnic, kde většinou žili Češi. Bylo obsazeno 38 % rozlohy s 36 % obyvateli ČSR.

Pro německé obyvatele to bylo důvodem k oslavě a na náměstích vyvěšovali nápisy typu: „1920 do otroctví/1938 osvobozeno Adolfem Hitlerem“.

Důsledkem byla trojí migrační vlna, v první řadě šlo o *emigraci* Čechů, židů a německých odpůrců nacismu do českého vnitrozemí, dále o *emigraci* Němců do Říšského Německa a o *imigraci* Němců do „Sudet“. Do českého pohraničí emigrovalo cca 171 tis. obyvatel. Emigrovala asi 1/4 až 1/5 obyvatel „sudetských“ Čechů, kteří se v roce 1930 hlásili k českému národu. Je to způsobeno smíšenými rodinami, které svou příslušnost změnili na německou. (Arburg a Staňek, 2010)

2.3 Období Protektorátu

Podíl českého obyvatelstva v „Sudetech“ ke konci války opět vzrostl, to v důsledku vyššího přirozeného přírůstku, nuceným i dobrovolným nasazením občanů z protektorátu v „Sudetech“, migrací německých usedlíků do Říše či protektorátu a také faktem, že 1/2 milionu zdejších mužů narukovalo. (Arburg a Staňek, 2010)

2.4 Po 2. světové válce

V poválečných letech 1945 a 1946 nastal veliký migrační boom, při kterém byli Němci odsunuti do Německa, k tomu došlo na základě rozhodnutí vítězných mocností (zejména Postupimské dohody z roku 1945), ale i na základě vnitrostátní politiky tehdejší československé exilové a následně poválečné vlády. Prezident Edvard Beneš vydal tzv. Benešovy dekrety, na jejichž základě byl odsun právně podložen. Hlavními důvody byly bezpečnostní obavy (kvůli kolaboraci části německého obyvatelstva s nacistickým režimem), snaha o národnostní jednotu a zamezení opakování předválečného napětí. Dále hrála roli i společenská potřeba spravedlnosti a odplaty, která vedla k násilnostem zejména v období tzv. divokého odsunu. Samotný organizovaný přesun pak probíhal pod kontrolou státních složek a mezinárodních komisí. Do „Sudet“ se pak stěhovali Češi (Slováci apod.) a to v počtu zhruba 1,9 milionu osob. Celkově v „Sudetech“ žilo v roce 1947 2,55 mil. obyvatel. (Arburg a Staňek, 2010).

3 Analýza

Následující analýza z počátku hovoří souhrnně o celém Ústeckém kraji, dále se věnuje Teplicku a na závěr vybraným obcím na Teplicku.

3.1 Zrušené obce

Mnohé oblasti se po nuceném odsunu nepodařilo doosídlit. To a totalitní režim, ve kterém se obecně snáze prosazují megalomanské projekty, pak mělo za následek zmizení a zrušení mnohých obcí.

Následující výkres znázorňuje zmizelé/zrušené obce v Ústeckém kraji.



Obr. č. 2 – Zrušené a zaniklé obce v Ústeckém kraji (vlastní zpracování)

Zrušení obce zde bylo často z důvodu povrchové těžby hnědého uhlí. Z toho důvodu zanikla nejen menší sídla, ale i středověké město Most. Dalším důvodem byly vodní nádrže – Flájská a Nechranická přehrada.

3.2 Růst a pokles obyvatelstva

Ústecký kraj dodnes nedosáhl podobného počtu obyvatel, jakých dosahoval v době, kdy zde žili i Němci. Obecně počet obyvatel v obcích vzrostl u měst, nárůst byl zaznamenán jen v některých částech obcí, nikoli v rámci celého správního území.

V následujících odstavcích je popsán stav daných okresů. Okresy jsou seřazeny podle počtu obyvatel vzhledem k jejich stavu před válkou.

Na Děčínsku bylo po vystěhování Němců v roce 1950 pouze 57 % z počtu v roce 1930 a v roce 2011 tento podíl dále poklesl, **56 %**. Celková populace v žádné z obcí v tomto okrese nevzrostla nad počet obyvatel v roce 1930.

V Teplickém okrese bylo po válce 65 % a v roce 2011 už jen **63 %** obyvatel původního stavu. Stejně jako na Děčínsku, ani zde nepřerostla svou populací předválečný stav žádná obec.

Na Lounsku stav z 68 % v roce 1950 do roku 2011 klesl o procento na **67 %**. S výjimkou několika dílčích částí vzrostla populace pouze u dvou sídel, a to u Dobroměřic a Loun, kdy ani jedno nebylo součástí „Sudet“.

Na Litoměřicku, které bylo „Sudetami“ jen zčásti byla v roce 1950 populace na **71 %** a narostla na **78 %** předválečného stavu. Svůj předválečný populační stav překonaly obce Bohušovice nad Ohří, Dušínský, Vědomice, Roudnice nad Labem. Tyto obce ale nespadaly do „Sudetské“ části okresu. Další obce, kde růst vzrostl byly Štětí, jehož část byla součástí

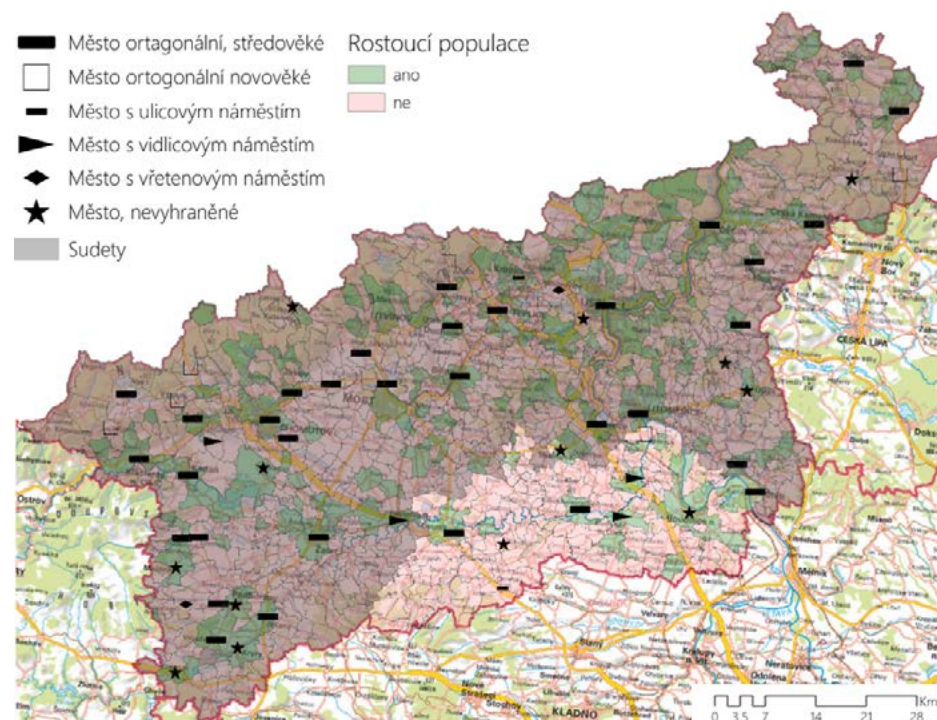
„Sudet“, Čížkovice hraniční sídlo „Sudet“ a Lovosice, které se nacházely v blízkosti hranice s tehdejšími Protektorátem.

Chomutovsko disponovalo v roce 1950 populací, která byla 58 % předválečné, to se výrazně změnilo a do roku 2011 je stav již **83 %**. Obce Chomutov, Jirkov, Kadaň, Klášterec nad Ohří, Račetice a Všehrady v roce 2011 populačně vzrostly oproti roku 1930.

Mostecko, svou kapacitu z roku 1930 naplnilo v roce 1950 ze 79 % a v roce 2011 dokonce z **88 %**. Bělušice, Braňany, Litvínov, Meziboří, Most a Obrnice jsou obce, které vzrostly nad počet obyvatel před válkou. Současně jsou všechny tyto obce v blízkosti pozemních dolů.

V okrese Ústí nad Labem, kde je krajské město, byla populace v roce 1950 na 72 % stavu v roce 1930. Populace zde díky občanské vybavenosti dané krajským městem roste a v roce 2011 byla na **91 %**. Celkově vzrostl počet obyvatel v krajském městě – Ústí nad Labem a v Chlumci, další růst byl v dílčích částech obcí, nikdy už však v celé. (Růžičková a Škrabal, 2006)

Pokud se podíváme na poválečný růst populace v obcích Ústeckého kraje, budou patrné trendy růstu obcí při větších městech (viz následující obrázek).



Obr. č. 3 – Růst populace v katastrech, 1950 x 2011 (vlastní zpracování)

3.3 Struktura obyvatelstva na Teplicku

Následující data vypovídají o okrese Teplice dle jeho vymezení v uvedených letech, které se od dnešní liší.

Teplický okres patřil před válkou k nejhustěji osídleným okresům v zemi. V roce 1930 zde na jednom km² žilo 564 obyvatel. V roce 1950 byla hustota výrazně nižší (34 obyv./km²), přesto však zůstal jedním z nejhustěji osídlených regionů v republice. (Na Vysokomýtsku v Pardubickém kraji v tu dobu žila na km² méně než třetina obyvatelstva,

přesněji 113 obyv./ km².)

Před válkou tvořili 19,5 % populace děti, po válce jejich zastoupení rostlo, v roce 1950 až na 26,4 %. Současně před válkou byl poměr mezi sezdánými a svobodnými jedinci více méně rovný, v roce 1961 však vzrostl počet sezdáných jedinců, jejich poměr vůči svobodným činil 3:1.

V roce 1930 zde byla národnostní struktura tvořena převážně Němci a Čechy (podobně jako u celého Ústeckého kraje). Jejich poměr byl 3:1, přesněji 76% obyvatelstva tvořili občané německé národnosti. V roce 1950, zde žili už z většiny Češi (82,7 %), s 8,8 % byli Němci a s 5,8 % Slováci.

Z hlediska ekonomické aktivity obyvatelstva, pracovalo se zde především v odvětví průmyslu (56,5 %), další výraznější složku tvořil obchod a skladování (15,2 %) a stavebnictví (8,9 %). V roce 1950 byla struktura obyvatelstva ještě více orientovaná na průmysl (61 %), dále byl vyšší podíl zaměstnanců ve veřejné správě (11,2 %) a v obchodu a stravování se živilo 10,8 % populace.

V náboženském vyznání na Teplicku před válkou převládalo Římskokatolické 74,5 %, bez vyznání zde žilo 14,9 %. Židů zde byla 4,2 % a evangelíků 5,9 %. V roce 1950 oslabil Římskokatolická církev (na 67 %) a objevilo se zde vyznání Čsl. Husitské s 10 %. Bez vyznání zde bylo 14,4 % obyvatel. (Soukup a kol., 2023)

3.4 Výběr sídel

Pro podrobnější analýzu byly vybrány 3 obce. První je malé Město Mikulov, které se nachází v obtížném terénu Krušných hor.

Druhou obcí je Mstišov, obec blízko Dubí na úpatí Krušných hor, která je na okraji urbanizované krajiny Teplice – Ústí nad Labem.

Třetí obcí jsou Břežanky, obec nedaleko města Bílina na místě dnešního dolu Bílina.

3.5 Analýza vybraných sídel

3.5.1 Mikulov

Jde o Krušnohorské renesanční horské město, založené saským šachovnicovým způsobem. Důvodem pro jeho založení byla bohatá ložiska stříbra a cínu. Poté co těžba upadla, vznikl zde pivovar, koželužna, 4 mlýny a pila. (Kuča, 2011)

Rozkládá se na trochu méně svažitém území ve výškách od 550 do 690 m. n. m.

Jeho německý název je Niklasberg.

V roce 1921 zde bylo 110 domů, stav v roce 2011 je 71. Mapové podklady ukazují poválečný rozvoj zástavby, ale jedná se předně o chaty. Před válkou zde žilo 612 osob, většina (97,5 %) byli Němci. V roce 2011 tu žilo 218 obyvatel. (Růžičková a Škrabal, 2006)

Z občanské vybavenosti byla ve městě římsko-katolický kostel s farou na náměstí a také zdravotní obvodů, severně nad městem byla železniční zastávka. Nejbližší pošta byla v Hrobě. (Chytil, 1930)

Co se občanské vybavenosti týče, nenastala žádná výrazná změna. V obci se rozmohl zájem o zimní sporty, vede odsud lanovka na Bouřňák, to zapříčinilo rozmach ubytovacích a restauračních zařízení a severně nad obcí vznikla nová chatařská zástavba.

3.5.1.1 Mikulov – proměny v urbanismu

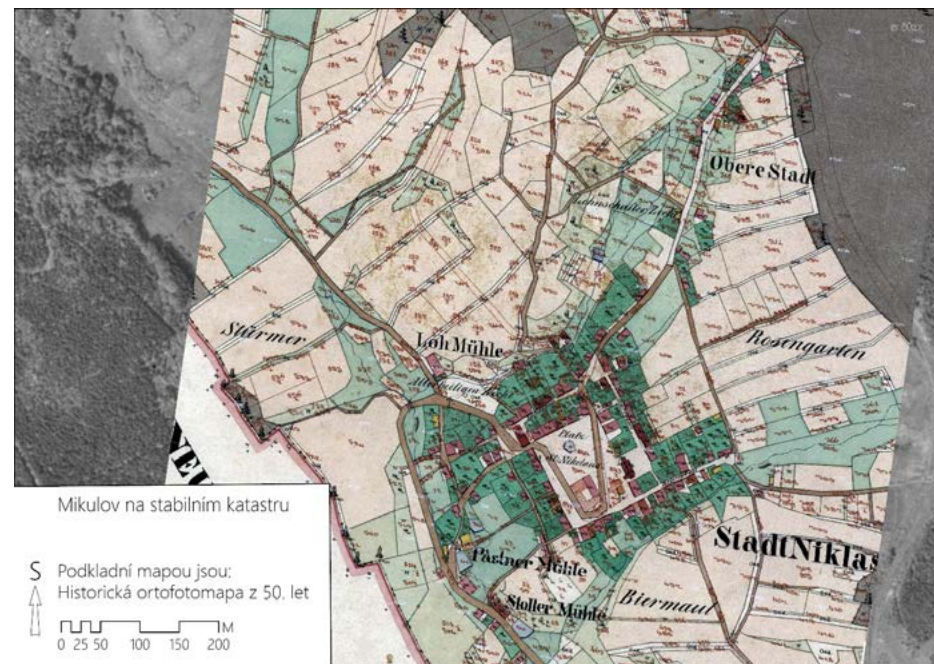
Mikulov byl dle mapových podkladů z roku 1842 sídlem s obdélníkovým náměstím situovaným delšími stranami podélně s vrstevnicemi. Náměstí se nachází ve svahu s výškovým rozdílem 16 metrů. Toto převýšení vedlo k serpentinovému vedení komunikace. Ve středu severní části náměstí je vodní nádrž. Na jižní části náměstí se objevují stavby. Kostel sv. Mikuláše dodržuje uliční čáru severovýchodní části náměstí. Po třech stranách náměstí (SV, SZ a JV) jsou ulice do zadních traktů na kterých se, předně na

severních stranách, uskutečňuje další obytná zástavba. Jihozápadně jsou situovány cesty směrem k potoku Bouřlivec, cesty vycházejí z rohu náměstí a jedna z jeho středu. V této oblasti vznikla nepravidelná zástavba. Komunikace směřující na sever k železnici je také využívána obytnými stavbami. Ostatní cesty vycházejí ze šachovnicového založení města a směřují do polností.

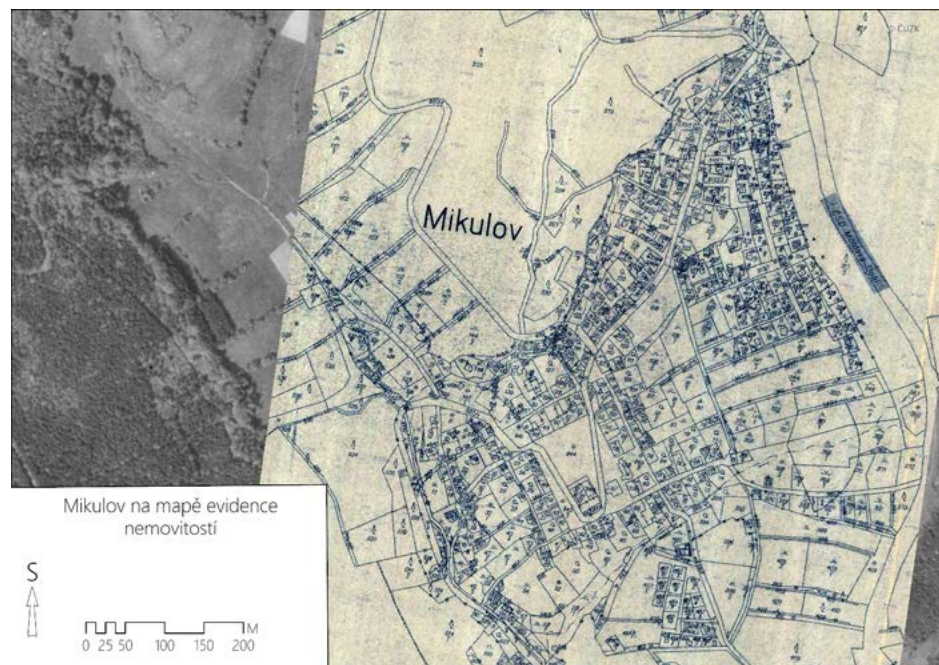
Objekty jsou zde k náměstí/komunikaci orientované většinou orientovány podélně. Na jihovýchodní straně chybí zadní ulice, parcely zahrad jsou ukončeny potokem.

Hloubky parcel jsou kolem 30 m, na jihovýchodě jsou větší. Objekty jsou solitéry až na SZ část náměstí, kde stavby vytvářejí kompaktní uliční zástavbu.

Zobrazení z roku 1842 z velké části koresponduje i s pozdějším stavem zachyceným na leteckých snímcích z 50. let minulého století.



Obr. č. 4 – Mikulov na stabilním katastru (vlastní, Originální mapy stabilního katastru)



Obr. č. 5 – Mikulov na mapě evidence nemovitostí (vlastní, Mapa evidence nemovitostí)

V období mezi 50. a 70 lety v centru sídla ubylo několik staveb a v sekundárních ulicích byla zástavba zahuštěna. Na jihozápadním svahu byla nová výstavba přizpůsobena konfiguraci terénu.

Severně, při řece Bouřlivec vzniklo několik malých solitérních budov – chat.

Významná proměna se udála na severovýchodní straně sídla, od kolmé polní cesty na západ vznikla nový sídelní kus sloužící rodinné rekreaci. Jeho koncepce uliční sítě vychází z členění plužiny a jejich cest a dále vytvoření na ni kolmé, sběrné komunikace před posledními parcelami. V severní části se pak komunikace obytného celku napojují na silnici vedoucí k železnici. Plužina byla rozparcelována pro solitéry. Nové členění pozemků respektuje původní hranice plužin, rozměry a velikosti parcel jsou dány terénními podmínkami, těmi je dána i orientace objektů.

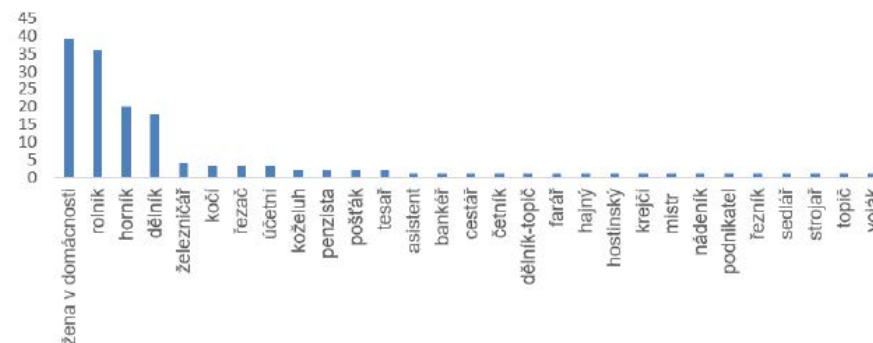
Po levé straně cesty k nádraží se sídlo také rozšířilo a opět formou rozdělení plužiny na parcely pro chaty.

3.5.1.2 Mikulov – struktura obyvatelstva

Z analýzy sčítacích archů z roku 1921 vyplývá následující struktura obyvatelstva:

Ženy byly většinou v domácnosti (podobný trend lze očekávat i u ostatních sledovaných obcí). Nejčastějším místním povoláním je rolnictví, následované hornictvím a zaměstnáním v dělnických profesích.

Struktura obyvatelstva v Mikulově před válkou



O Graf č. 1 - Mikulov (vlastní, dle Sčítání lidu 1921 Teplice)

V Mikulově se vyskytují v menší míře také bytové domy se třemi až pěti byty. Tento jev se tu vyskytuje dvanáctkrát. V 98 objektech byly maximálně dva byty; v 11 případech šlo o domy dělené právě na dvě bytové jednotky.

3.5.2 Mstišov

Jde o vesnické sídlo u paty Krušných hor v nadmořské výšce 290 m. n. m. Nedaleko Teplic, které jsou pro sídlo okresním městem.

Původně se obec jmenovala Tischau.

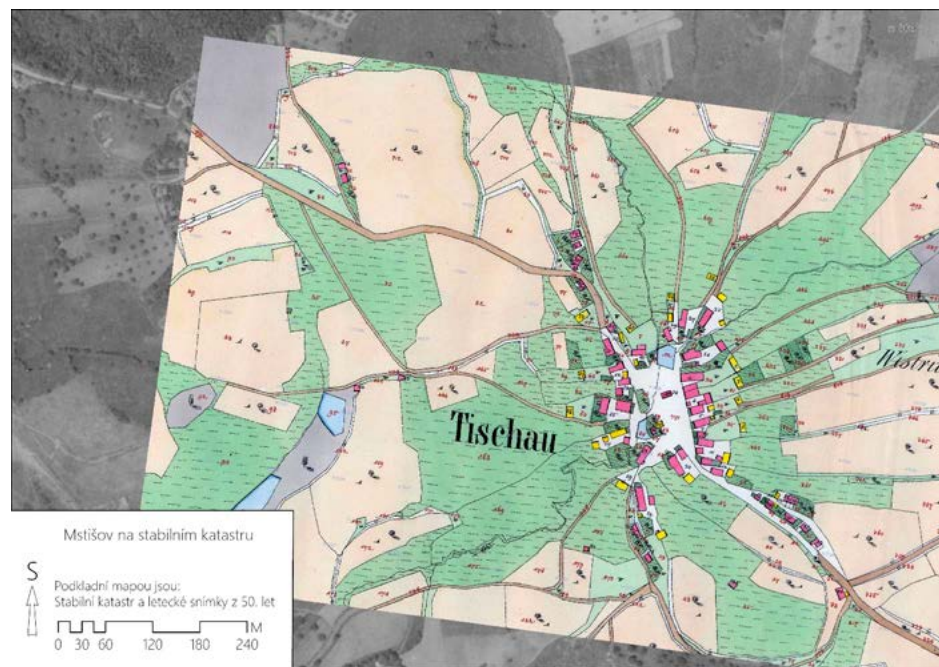
Dle Chytilova místopisu z roku 1930 byl Mstišov samostatnou, dnes je Mstišov součástí obce Dubí, převážně německou obcí v poměru 24% Češi na 76 % Němců.

V roce 1921 zde bylo 165 domů, ještě před válkou v roce 1930 narostl počet objektů na 230 (Růžičková a Škrabal, 2006), to bylo zapříčiněno rozmachem pozemní těžby uhlí v nedalekém dole (je viditelná na leteckých snímcích z roku 1938), ale také přítomností sklárny, proto vznikla nová dělnická osada severozápadně od obce, jmenovalo se Horní Mstišov (Ober-Tischau) a spadala pod Mstišov. Nyní je jeho součástí a nehovoří se už o ní v mapách takto. Byla to skupina chalup.

Co se občanské vybavenosti Mstišova týkalo, disponoval malinkou kapličkou, spadal pod římsko-katolickou farnost se sídlem v Novosedlicích, zdravotní péče byla nejbližší v tehdejší Cukmantlu (nyní Pozorka, součást Dubí), tam se nacházel také telegraf a pošta. Nejbližší četnická stanice sídlila v Dubí, stejně tak dneska policie. Vlaková zastávka pak byla a je nejbližší 2,75 km a to Teplice-lesní brána. (Chytil, 1930)

Ve Mstišově byla vybudována škola, mateřská škola a prodejna. Obecně se, co se zmíněné občanské vybavenosti týče, mnoho nezměnilo.

3.5.2.1 Mstišov – proměny v urbanismu



Obr. č. 6 – Mstišov na stabilním katastru (vlastní, Císařské povinné otisky stabilního katastru)

Císařské otisky stabilního katastru vykreslují Mstišov (dříve Tischau) jako malou návesní obdélkou ves. Jeho náves je utvářena venkovskými objekty orientovanými štítem do návsí. V těžišti návsí je situována kaplička. Jde o zemědělské sídlo. Plužina za východními objekty tvoří delší lány.

Mimo zástavbu v rámci návsí, se zde na jihovýchodě objevuje zastavěný záliv na příjezdové silnici od Novosedlic.

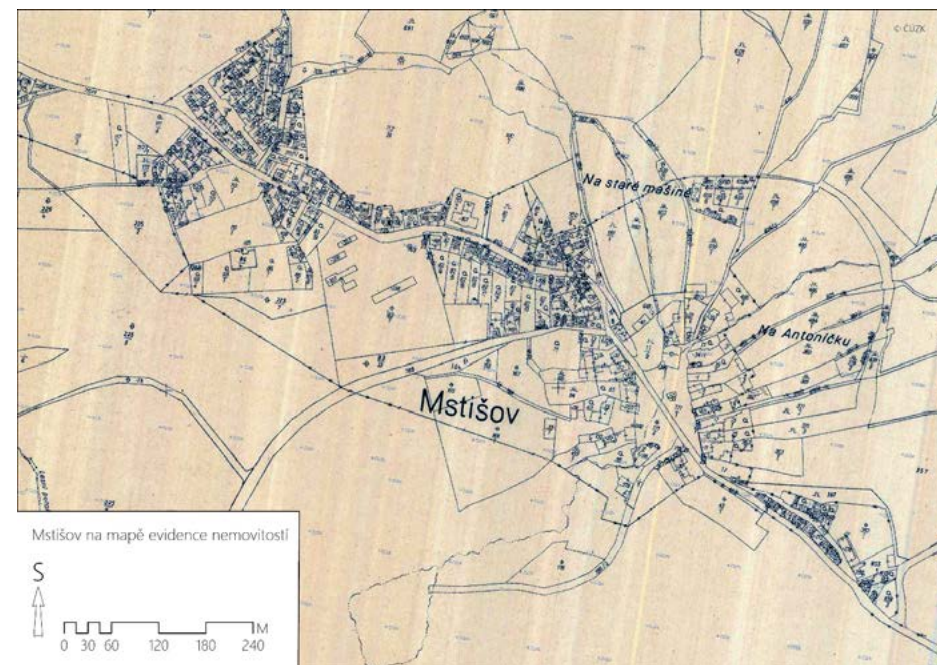
Další zástavba je na severozápadě při cestě na polnosti, objevují se zde stopy plánované zástavby podél cesty směřující na západ.

Na leteckých snímcích z 50. let je zaznamenaný rozmach zástavby na severu sídla při cestě na výše zmiňovaný Nový Mstišov. Tento stav byl zaznamenaný i na snímcích z roku 1937. Jde o zástavbu podél hlavní cesty a některých cest směřujících do polností. Od historické obce je tato zástavba na jižní straně hlavní cesty oddělena pásmem zemědělské půdy. V severozápadní části se pak objevuje Hornická osada. (V širším okolí Mstišova je na snímcích patrná výše zmiňovaná povrchová těžba.)

Dělnická osada je na části původního území obory při zámečku Dvohradí. Průběh někdejší hranice osady je dodnes patrný v trasování místní komunikace. V tomto prostoru bylo vystavěno devět dvojdomů. Od hlavní cesty je vedena, ve středu rozšířená, komunikace, ta má ale ve výsledku pouze obslužný charakter pro jeden dvojdom.

V jižní části, před příjezdem do obce od Novosedlic, je zhuštěná zástavba v oblasti výše zmíněného zálivu.

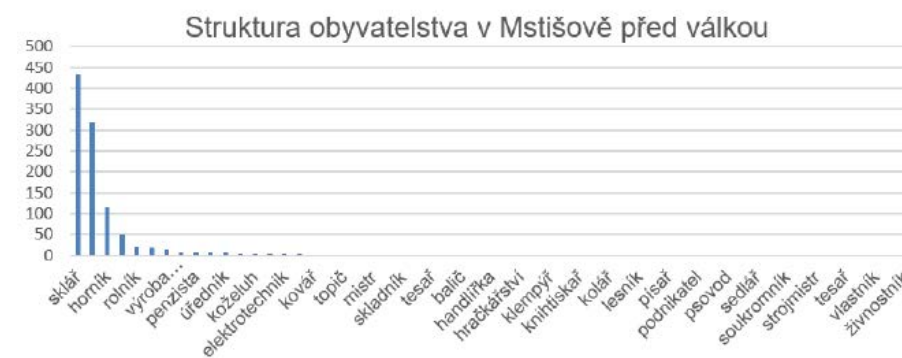
V roce 1966 je zaznamenaný předně výše zmíněný stav. Na polní ploše mezi starou a novou zástavbou vznikly stavby související se sklárnou a těžbou. Ze stejného důvodu bylo přidáno na významu původně polní cesty při severozápadním cípu historické obce.



Obr. č. 7 – Mstišov na mapě evidence nemovitostí (vlastní, Mapa evidence nemovitostí)

3.5.2.2 Mstišov – struktura obyvatelstva

Hlavním zdrojem obživy ve Mstišově bylo sklářství, v roce 1921 se mu věnovalo 40 % obyvatel, dalším častým povoláním bylo hornictví.



Graf č. 2 - Mstišov (vlastní, dle Sčítání lidu 1921 Teplice – Mstišov)

Z analýzy archů Sčítání lidu vychází najevo také existence bytových domů. Ve Mstišově bylo 102 bytových domů se třemi a více byty. Nejvyšší počet bytů v jednom objektu bylo 28, byl to dům s č. p. 75. Rodinných domů s jedním případně dvěma byty bylo 56. V celkem 158 domech se nacházelo 616 bytových jednotek.

3.5.3 Břežánky

Jednalo se o samostatnou obec, německy Briesen, nacházely se severně od Bíliny.

Žilo zde 1 831 obyvatel a většinu z nich tvořili Češi (1 227). Poměr národností v tomto sídle byl tedy 3:1 ve prospěch Čechů. V obci se vyskytovalo 118 domů.

Blízko obce se nacházela četnická i železniční stanice (necelý kilometr), pošta s telegrafem byla v dnes už zaniklé obci Břeštany. Další železniční stanice byla 2 km vzdálená v Bílině, tam byla i římskokatolická fara a zdravotní obvod. (Chytil, 1930)

3.5.3.1 Břežánky – proměny v urbanismu

Sídlo bylo na stabilním katastru zaznamenáno jako malá návesní ves. Na severu se objevovala hospodářství a jižně za řekou, malé chalupy. Velké množství staveb bylo dřevěných.

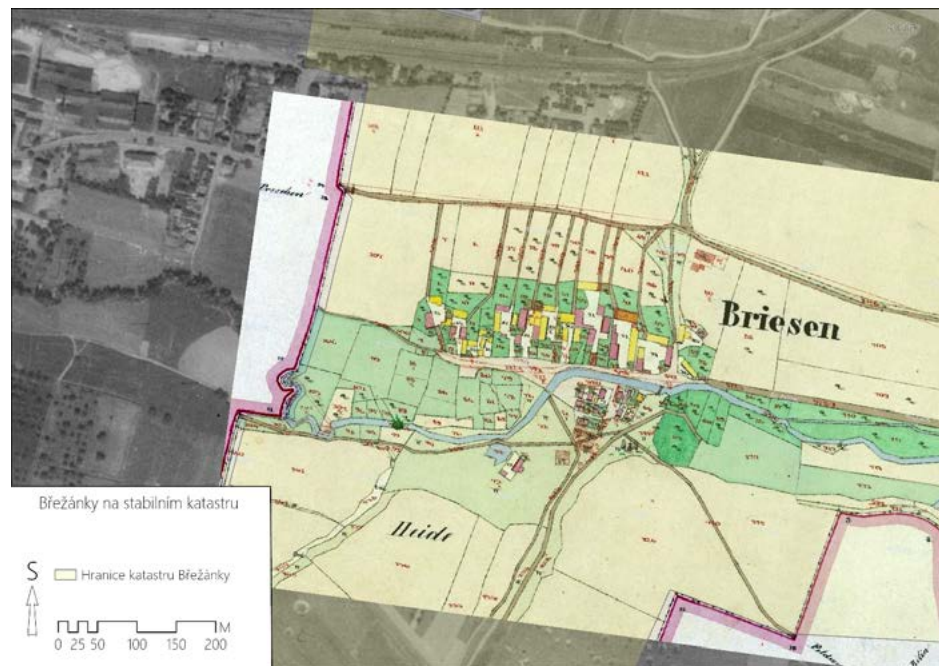
Na leteckých snímcích v roce 1938 je zaznamenán podobný stav sídla jako v padesátých letech a na mapě evidence nemovitostí z 70. let. Tedy původní struktura malého sídla a ve všech směrech kolem ní rozvoj nové zástavby.

Zástavba se na východě orientovala k původní polní a hlavní cestě.

Západně od obce byly rozvrženy 3 cesty sloužící nové zástavbě, kdy poslední obsluhuje pouze jednu stranu, jelikož dál na západ je již katastrální území vedlejší obce.

Severně nad obcí vznikly dva celky, oba komunikačně napojeny na jižní silnici se strukturou hlavní cesty rozdělené do slepých zálivů.

Jižní část se rozvíjela podél již existujících cest.



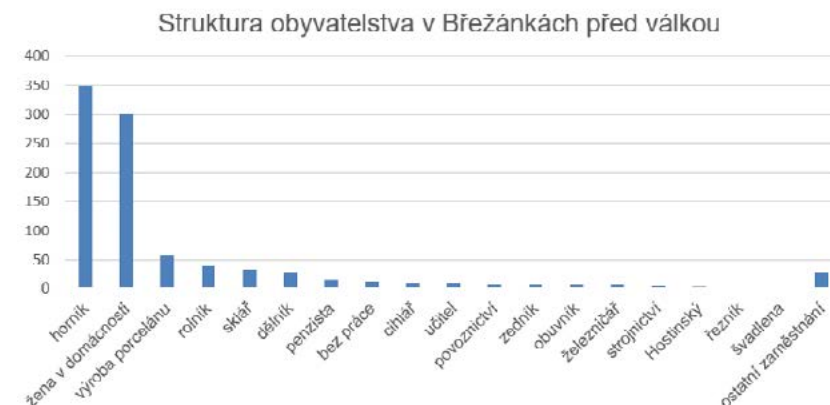
Obr. č. 8 – Břežánky na stabilním katastru (vlastní, Císařské povinné otisky stabilního katastru)



Obr. č. 9 – Břežánky na mapě evidence nemovitostí (vlastní, Mapa evidence nemovitostí)

3.5.3.2 Břežánky – struktura obyvatelstva

Analýza sčítacích archů z roku 1921 ukazuje, že nejčastější zaměstnání bylo hornictví, většina žen byla v domácnosti. Další povolání byla také většinou v průmyslových odvětvích.



Graf č. 3 – Břežánky (vlastní, dle Sčítání lidu 1921 Teplice)

Tato analýza také dala nahlédnout do struktury objektů. Vyskytovalo se zde mnoho bytových domů, konkrétně 70 domů se třemi až jedenácti byty. Nejčastějšími z nich byly objekty s čtyřmi byty, těch bylo 20. Domů s jedním, nebo dvěma byty, které chápou jako dům s výměnkem bylo 44.

4 Závěr

Tento článek se zaměřil na dopady nucených migrací v pohraničí Ústeckého kraje ve 20. století, a to nejen z pohledu historických událostí, ale i na základě konkrétní demografické a urbanistické analýzy vybraných sídel.

Na položené výzkumné otázky se podařilo odpovědět v rámci dostupných historických a statistických dat:

- Demografické změny byly doloženy porovnáním údajů ze sčítání z let 1921, 1930 a 2011. Výsledky ukazují výrazný úbytek obyvatel po odsunu a různou míru následného osídlení. Některé okresy i po více než šedesáti letech nedosáhly předválečných hodnot.
- Strukturální změny vybraných sídel byly analyzovány na příkladu Mikulova, Mstišova a Břežánek. U všech tří sídel bylo patrné výrazné oslabení původní zástavby, změna národnostní a profesní struktury obyvatel a částečně i zánik historických vazeb.
- Proměny urbanismu a obživy byly doloženy porovnáním map, leteckých snímků a dobových popisů. Změny často souvisely s industrializací, těžbou, a politickým systémem. Významným zjištěním bylo, že urbanistický rozvoj v některých případech začal již před válkou a že intenzivní bytová výstavba ve vesnických sídlech existovala dříve, než autorka předpokládala.

Zjištění mají přesah i do současnosti, zejména ve vztahu k územnímu plánování v periferních regionech. Historické procesy vysídlení, útlumu osídlení a následné přeměny krajiny zanechaly trvalé stopy v prostorové struktuře sídel. Mohou tak sloužit jako podklad pro tvorbu strategií udržitelného rozvoje venkova, zejména v oblastech s dlouhodobou populační stagnací či zánikem sídelních vazeb.

Studium historického pozadí přineslo autorce nové poznatky, například o napětí mezi Čechy a Němci již v období první republiky, stejně jako o průběhu divokého odsunu a velmi omezeném majetku, který si Němci směli odnést.

Významným přínosem byla analýza map stabilního katastru a leteckých snímků z roku 1938, která ukázala rozsah předválečné výstavby, včetně důkazů o existenci povrchové těžby již před válkou. Tyto poznatky korigovaly předchozí domněnky autorky o tom, že intenzivní bytová zástavba ve vesnických oblastech nastala až po nástupu komunistického režimu.

Práce s archivními materiály, zejména sčítacími archy, přinesla detailní informace o sociální a profesní struktuře obyvatel i charakteru sídel. Dále bylo možné zaznamenat používání německého písma Kurrent, které se v Sudetech užívalo ještě v době první republiky.

Tyto zkušenosti a metodické poznatky budou dále využity při pokračování výzkumu.

Literatura

- SOUKUP, Matěj a kolektiv projektu NAKI. 15. srpna 2023 [online]. *Převažující národnost*. Interaktivní Mapa obyvatelstva 1921–2011. [cit. 2023-08-15] Dostupné z: <https://www.historickygis.cz/aplikace/mapa.html>
- ARBURG, Adrian von a Tomáš STANĚK, ed. *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945-1951: dokumenty z českých archivů*. Ve Středoklukách: Zdeněk Susa, 2010. ISBN 978-80-86057-66-8.
- PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2014. Odborné a metodické publikace (Národní památkový ústav). ISBN 978-80-86516-78-3.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *Malé dějiny československé (1867-1939)*. Praha: Dokořán, 2008. ISBN

- 978-80-7363-146-8.
- RŮŽKOVÁ, Jiřina a Josef ŠKRABAL. *Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005* [online]. Praha: Český statistický úřad, 2006 [cit. 2022-08-31]. ISBN 80-250-1310-3.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Libri, 2011. ISBN 80-85983-15-x.
- CHYTLÍ, Alois. Chytlův místopis Československé republiky. 3. vyd. Praha: Alois Chytl, 1930
- Kartografické zdroje
- GEOPORTÁL ČÚZK. *Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880* - Čechy, Mikulov 1842 [online]. [cit. 2023-09-19]. Dostupné také z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_4890_4 ©ČÚZK.
- GEOPORTÁL ČÚZK. *Mapa evidence nemovitostí: Čechy, Mikulov* (1960-/1990/) 1 : 2 880 [Online]. [cit. 2023-09-19]. Dostupné také z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=menkyc&idrastru=B5_1_ZS-IV-7-1_2 ©ČÚZK.
- STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V LITOMĚŘICÍCH. *Sčítání lidu 1921 Teplice*. Číslo NAD: 1204. Mikulov [online]. [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: <http://vademecum.soalitomeric.cz/vademecum/permalink?xid=0688ED61342D11E5A0E7B4B52FB7B925>
- GEOPORTÁL ČÚZK. *Císařské povinné otisky stabilního katastru 1 : 2 880* - Čechy, Mstišov 1842 [online]. [cit. 2023-09-19]. Dostupné také z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=cioc&idrastru=B2_a_6C_4884-1_4 ©ČÚZK.
- GEOPORTÁL ČÚZK. *Mapa evidence nemovitostí: Čechy, Mstišov* (1960-/1990/) 1 : 2 880 [Online]. [cit. 2023-09-19]. Dostupné také z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=menkyc&idrastru=B5_1_ZS-IV-7-11_2 ©ČÚZK.
- STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V LITOMĚŘICÍCH. *Sčítání lidu 1921 Teplice*. Číslo NAD: 1204. Mstišov [online]. [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: <http://vademecum.soalitomeric.cz/vademecum/permalink?xid=0688EE0F342D11E5A0E7B4B52FB7B925>
- GEOPORTÁL ČÚZK. *Císařské povinné otisky stabilního katastru 1 : 2 880* - Čechy, Břežánky 1842 [online]. [cit. 2023-09-19]. Dostupné také z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=omc&idrastru=B2_a_4C_540_2 ©ČÚZK.
- GEOPORTÁL ČÚZK. *Mapa evidence nemovitostí: Čechy, Břežánky* (1960-/1990/) 1 : 2 880 [Online]. [cit. 2023-09-19]. Dostupné také z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=menkyc&idrastru=B5_1_ZS-IV-8-18_1 ©ČÚZK.
- STÁTNÍ OBLASTNÍ ARCHIV V LITOMĚŘICÍCH. *Sčítání lidu 1921 Teplice*. Číslo NAD: 1204. Břežánky [online]. [cit. 2023-09-22]. Dostupné z: <http://vademecum.soalitomeric.cz/vademecum/permalink?xid=0688ED94342D11E5A0E7B4B52FB7B925>

Seznam obrázků

- Obr. č. 1 Převažující národnosti v roce 1921, (Soukup a kol., 2023)
Obr. č. 2 Zrušené a zaniklé obce v Ústeckém kraji (vlastní zpracování)
Obr. č. 3 Růst populace v katastrech, 1950 x 2011 (vlastní zpracování)
Obr. č. 4 Mikulov na stabilním katastru (vlastní, Originální mapy stabilního katastru)
Obr. č. 5 Mikulov na mapě evidence nemovitostí (vlastní, Mapa evidence nemovitostí: Čechy, Mikulov)
Obr. č. 6 Mstíšov na stabilním katastru (vlastní, Císařské povinné otisky stabilního katastru)
Obr. č. 7 Mstíšov na mapě evidence nemovitostí (vlastní, Mapa evidence nemovitostí: Čechy, Mstíšov)
Obr. č. 8 Břežánky na stabilním katastru (vlastní, Císařské povinné otisky stabilního katastru)
Obr. č. 9 Břežánky na mapě evidence nemovitostí (vlastní, Mapa evidence nemovitostí: Čechy, Břežánky)

Seznam grafů

- 1 - Mikulov (vlastní, dle Sčítání lidu 1921 Teplice – Mikulov)
2 - Mstíšov (vlastní, dle Sčítání lidu 1921 Teplice – Mstíšov)
3 - Břežánky (vlastní, dle Sčítání lidu 1921 Teplice – Břežánky)

Tato práce byla podpořena grantem Studentské grantové soutěže ČVUT č. SGS 24/031/OHK1/1T/11

Informace o autorce

Ing. et Ing. arch. Ludmila Stará
Národní památkový ústav, generální ředitelství, Praha
ludmila.stara@fsv.cvut.cz